

Wild spotten in Nederland

De natuur leren lezen met al je zintuigen

Paul Cosijn

Inhoud

Inleiding — 7

1 Opstarten *Verken je omgeving*

- 1 Kom in beweging — 13
- 2 Besteed aandacht aan wat je ziet en hoort — 25
- 3 Herijk jezelf op de natuur — 51
- Wildlife kalender — 62

2 Verbreden *Ontwikkel je vaardigheden*

- 4 Verder de natuur in — 67
- 5 De gouden formule voor spektakel — 76
- 6 Ontwikkel je wildradar — 85
- Wildlife kalender — 130

3 Verfijnen *Zet al je zintuigen in*

- 7 Gedrag — 135
- 8 Horen — 158
- 9 Ruiken en proeven — 172
- 10 Voelen — 183
- Wildlife kalender — 194

4 Verdiepen *Speciale momenten en ontmoetingen*

- 11 Intuïtie — 199
- 12 Diersporen — 208
- 13 Camouflage — 213
- 14 Persoonlijke ontmoeting — 228
- 15 Awareness — 242
- 16 Wildernis — 255
- Wildernis kalender — 266

Index van natuurgebieden — 268

Bronnen — 270

Inleiding

Ik zeg het maar meteen aan het begin. Ik ben niet in een blokhut op de Veluwe geboren, mijn ouders waren geen boswachter en ik heb geen extra zintuig dat mij een voorsprong geeft in de natuur. Ik heb het onderwerp wel mijn leven lang tijd en aandacht gegeven. En nieuwsgierig als ik ben, heb ik veel opgestoken van gidsen die hun leven hebben gewijd aan de natuur en de dieren die erin leven. Als je net als ik geen speciale gaven hebt, maar wel interesse in het groen in je omgeving en wat daarin leeft, dan is dit boek voor jou. Het is mijn overtuiging dat alles wat ik beschrijf haalbaar is voor iedereen. Maar als ik dan toch één selectie criterium moet hanteren... als je rillingen krijgt bij het idee dat je designerschoenen vies worden bij een wandeling op een afgelegen zandpad, dan kun je dit boek misschien beter overslaan.

De natuur herbergt vele lagen die nadere verkenning de moeite waard maken. Om die lagen te ontsluiten heb je vaardigheden nodig. Die kun je niet allemaal tegelijk opdoen, ze volgen elkaar logisch op. Die volgorde pas ik toe in dit boek. Het is belangrijk om tijd in de natuur door te brengen en om dat met aandacht te doen. Te voet of op de fiets, maar ook met de auto, de kano of op een stoel zittend tijdens een weekendje weg in het groen.

Met tips en suggesties die ik geef kun je zelf uitzoeken wat bij je past en je eigen tempo hanteren. Het betaalt zich uit om al je zintuigen in te zetten. Een geur kan je opmerkzaam maken op de aanwezigheid van een wild zwijn. Alarmerende vogelgeluiden kunnen je alert maken op de aanwezigheid van een roofvogel. Het een hangt met het ander samen en gaandeweg leer je je natuurlijke omgeving beter lezen. De aanwezigheid van dieren voorspellen, hun gedrag inschatten, dieren dicht naderen... je krijgt al doende pijlen op je boog. Waar je een dier eerst in een flits voorbij zag komen, heb je nu een wederzijdse ontmoeting. Alles wat je daarvoor nodig hebt, zit al in je. Een stapsgewijze, hernieuwde kennismaking, dat is waar dit boek over gaat.

Ik ben een liefhebber en veelvuldig bezoeker van uitgestrekte natuurgebieden met een hoge dichtheid van wilde dieren, in verre landen. Sinds de start van corona heb ik die liefde verlegd naar Nederland en hier zo'n tweehonderd natuurgebieden bezocht. Die gebieden varieerden van een kijkhut tussen de struiken direct naast een industrieterrein tot grotere nationale parken. En ik heb ze benaderd alsof ik op safari ging: in de natuur zijn op de momenten dat de zon laag staat. Vroeg in de ochtend en laat in de avond. De sporen lezen in het zand. Mijn zintuigen inzetten. Bijhouden wat ik tegenkom. Nieuwe soorten ontdekken. En zo kreeg ik steeds meer oog voor de samenhang tussen de dieren onderling, en hun samenhang met de planten en de omgeving. Wijsheden van ver weg en tips voor om de hoek zijn in dit boek verweven.

De combinatie van veel de natuur in gaan en erover schrijven heeft op mij twee effecten gehad die ik van tevoren niet had kunnen bedenken. Ten eerste voel ik meer connectie met de natuurlijke omgeving van Nederland. Met de wisseling van de seizoenen. Met de verschillende soorten habitats waarin ik soorten die ik tegen kan komen al kan visualiseren. Met de vogelzang die thuishoort in een rietveld of een oud loofbos. Ten tweede kan ik beter plaatsen wat inheemse volkeren van alle continenten zeggen over de natuur. De vaardigheden die voor hen gewoon en soms nog alledaags zijn, zijn in de kern bij ons ook nog aanwezig. De vermogens die evolutie over miljoenen jaren bij ons heeft aangescherpt, die kunnen we gewoon weer aanspreken. Dat is niet moeilijk en daar hoeft je niet speciaal voor te zijn. Veel onderwerpen in dit boek gaan over die vermogens, zonder dat ik expliciet de link leg. Aan het eind van het boek zul je begrijpen hoe ik dit bedoel.

Idealiter helpt dit boek je om iets te kunnen — bijvoorbeeld je zintuigen beter inzetten. Het is minder dan andere publicaties gericht op weten. Soortnamen kennen is bijvoorbeeld niet een doel op zich. En ook technische termen kom je niet veel tegen. Wel verwijs ik op veel plekken in het boek naar onderzoek. Er worden continu fascinerende ontdekkingen gedaan die onze blik veranderen.

Tegelijkertijd kent de wetenschap ook haar beperkingen. Cijfermatig: we hebben ruim een miljoen dieren wetenschappelijk beschreven, en ruim acht miljoen nog niet. Als we alle onderlinge relaties van al deze soorten willen begrijpen, zijn we nog miljarden jaren bezig. En dan heb-

ben we de invloed van het klimaat of de bodem nog buiten beschouwing gelaten. Als we ons alleen baseren op wat al onderzocht is, doen we onszelf tekort.

Nou ja, ik kan dat wel zeggen. Maar misschien klinkt het overtuigender als een wetenschapper zelf dit zegt. Toen ik bijna klaar was met het schrijven van dit boek, hoorde ik hoogleraar Theunis Piersma in een podcast. Piersma doet al tientallen jaren onderzoek naar trekvogels en is als vogelecoloog en wetenschapper breed gelauwerd. En uitgerekend hem hoorde ik vertellen dat ecologen en biologen nogal mechanisch over dieren denken en dat de verklaringsmodellen die hij en zijn vakgenoten gebruiken beperkt zijn. ‘Dat betekent,’ zei Piersma, ‘dat je een heleboel fenomenen buiten de deur houdt.’ Als hij zich afvraagt hoe het voor de vogel is om te migreren, vinden collega-wetenschappers dat niet professioneel. Zijn kunstenaarsvrienden vinden dat juist een hele normale vraag. In Frankrijk vroeg hij eens aan een lokale trekvogelspecialist of lepelaars met elkaar praten als zij zich verzamelen voor de trek. Hij verwachtte nee te horen, want lepelaars stonden te boek als zwijgzame dieren. Maar de lokale onderzoeker zei: ‘Ze praten altijd.’ Het geluid is heel zacht. Je kunt het beter zien dan horen. Ze openen hun snavel en er gaat een soort kleine schok door hun lichaam. Het geluid wordt nu ‘oeken’ genoemd en wordt inmiddels doorlopend door onderzoekers geconstateerd. De lepelaar werd hiermee van een doofstomme vogel een praatgrage trekker.

Ik gun iedere lezer momenten van verwondering in de natuur. In plaats van een populairwetenschappelijke publicatie is dit boek dan ook vooral een leidraad en aansporing om je eigen ‘oekmomenten’ te beleven.

1

Opstarten

Verken je omgeving

Laat het gaan.
Laat het vallen.
Laat het los.

Martin Buitenhuis

Van Dik Hout

Kom in beweging

START DICHT BIJ HUIS

Als, wat ik met dit boek hoop duidelijk te maken, wild Nederland aan je voeten ligt, waar begin je dan? In je eigen buurt. Iedereen heeft wel een aantrekkelijk stukje natuur in de buurt waar hij of zij zich comfortabel voelt. Voor de een is het bos, voor de ander duin en voor weer een ander open grasland. Wat dat voor je is, hangt samen met waar je nu woont en wat daar beschikbaar is. Als je het er met mensen over hebt, dan blijkt ook vaak dat de natuur waar je bent opgegroeid grotendeels bepaalt wat je nu aanspreekt. Ik ben zelf opgegroeid in het coulisselandschap van Salland. Het heeft even geduurd voordat ik me realiseerde dat dat niet losstaat van mijn liefde voor de Afrikaanse savanne. Ook daar vind je een open landschap met her en der verspreide bomen.

Je zou kunnen zeggen dat iedereen een type omgeving heeft waaraan hij een nieuwe plek ikt. Hoe je een nieuw gebied beoordeelt, zet je bewust of onbewust af tegen dat ijkgebied. Is jouw ijkgebied een open landschap, dan vind je een bos misschien claustrofobisch. En als jouw ijkgebied bos is, dan vind je een duingebied misschien winderig. Het een is niet beter dan het andere en het helpt soms om je je bewust te zijn van je persoonlijke voorkeur, bijvoorbeeld als je met iemand overlegt over een plek om naartoe te gaan.

Op de vraag 'Hoeveel Nederlandse vogelsoorten kun je opnoemen?' reageren velen een beetje geschrokken: euh, weinig. Als je vervolgens vraagt om aan een bos te denken, aan een weide en aan een waterplas, komt iemand op steeds meer soorten en begint het lijstje toch aardig te groeien. De omgeving noemen helpt om het voor je te zien. Zo kom je beter bij het juiste vakje van je geheugen. Dat je geheugen in eerste instantie blijft steken bij een bepaald type natuur heeft ook te maken met je eigen ijkgebied. Dat is het gebied dat vaak als eerste in je opkomt. Dat is het beginpunt voor het spotten van dieren.

IJKGEBIED	DIER	VOGEL
Bos	Ree	Grote bonte specht
Open grasland	Haas	Kievit
Duinen	Konijn	Zilvermeeuw
Zoetwaterplas	Kikker	Meerkoet
Stadspark	Eekhoorn	Knobbelzwaan
Tuin	Egel	Huismus

IJKGEBIED

Als je ijkgebied open grasland is, dan komt bij vogels misschien kievit als eerste in je op, en bij dieren haas. Hier ken je de naam van en je hebt er een beeld bij. Is je ijkgebied de tuin, dan komen egel en huismus misschien bij je op als dier en vogel. Mocht je deze nog niet hebben gezien in je tuin, dan kan dat je eerste doel zijn. Heb je deze al gezien, kijk dan eens wat je aan dit lijstje kunt toevoegen. Misschien heb je tegen zonsondergang wel een mol tevoorschijn zien komen uit een molshoop. Of een pimplmees op een tak achter in de tuin ontdekt. Je bent nu begonnen met waarnemen. En dan blijkt al snel dat dieren aan je lijst toevoegen nog niet zo makkelijk is. Een slak of een pissebed lukt misschien nog wel. Een pissebed is trouwens best een fascinerend diertje: men dacht vroeger dat het diertje fijngemalen en verstrooid onder de lakens kinderen zou helpen om niet in bed te plassen. Vandaar de naam. Een andere naam voor hetzelfde dier is overigens keldermot. Wat best verwarrend is, want een pissebed is geen insect. Het is een kreeftachtige die op het land leeft. Zo ontstaat vaak fascinatie voor iets in de natuur. Je kijkt met aandacht naar je eigen tuin en je ontdekt een kreeft op het droge.

Behalve een slak of pissebed is het niet gemakkelijk een groot dier aan je lijst toe te voegen. Je spot niet zomaar een hert in je tuin, als die in een woonwijk ligt. Die trekken zich terug in gebieden verder van de bebouwing en zijn vaak in het schemer of het donker actief. Vogels kunnen vliegen en zijn minder bang om in je tuin te komen. Ze kunnen immers zo weer aan de mens ontsnappen. Hiervan zie je sneller meer soorten, maar zonder ervaring kan het best een puzzel zijn om deze soorten vast te stel-

2

Verbreiden

Ontwikkel je vaardigheden

To track is to travel the trail of an animal
and weave yourself into the tapestry of its story.

It is an art that lives inside us,
a way of being in union with the natural world.

Boyd Varty

Verder de natuur in

VAREN: BEZOEK ANDERE PLEKKEN

Oké, we hebben nu met deel 1 de meest voor de hand liggende manieren verkend om de natuur in te trekken — met de auto, de fiets en lopend. Wat in Nederland waterland dan niet mag ontbreken is natuurlijk... varen. Dat is leuk, want hoe je het ook doet — met een georganiseerde boottocht, met een kano, kajak of een fluisterboot — je ziet de natuur vanuit een andere hoek. En je komt gemakkelijker dicht bij dieren die in en om het water leven.

Het fijne van niet-gemotoriseerd varen is, ook hier, de reductie van geluid en beweging. Je vaart in stilte en langzamer, en kunt snel helemaal tot stilstand komen. Net als tijdens een wandeling pik je zo beweging makkelijker op, kun je een dier dicht benaderen en heb je de gelegenheid om het dier te identificeren of rustig door je verrekijker te bekijken.

In het Wormer- en Jisperveld in Noord-Holland kun je wandelend nauwelijks uit de voeten, maar voor kanoën is het ideaal. Er is een route van bijna tien kilometer door het veenweidegebied. Kievit, grutto, tureluur, scholekster, bijna alle weidevogels broeden in dit gebied. Doordat er in het hele gebied niet of nauwelijks wegen zijn, kom je als kanovaarder niet snel mensen tegen. Een pure natuurervaring, dus.

De Weerribben is ook een plek bij uitstek om te water te verkennen. Ongeveer een op de vijf Nederlandse otters leeft hier. Dat maakt het nog steeds niet waarschijnlijk dat je dit zeldzame dier ziet. Maar als je met een fluisterboot heel vroeg het gebied in gaat en geregeld stil gaat liggen, dan heb je een kans. Luister dan tegelijkertijd ook naar het (hoempende) geluid van de roerdomp. Dat draagt heel ver. Roerdampen houden van het ondiepe deel (maximaal een halve meter) van het rietmoeras. In die oeverszones vinden ze libellen, vissen en kikkers. Andere dieren die je hier tegenkomt zijn groene kikker, modderkruiper en ringslang. Houd je ogen dan meteen open voor woudaap, baardman en waterral.

In De Biesbosch leven honderden bevers. Het is daarmee een van de beste plekken om ze te zien. Toch zie je ze niet altijd op elke wandeling of vaartocht. Ga je met een natuurgids uit de streek, dan maak je een goede kans ze wel te spotten. Zij weten de burchten van de bevers te vinden en het is natuurlijk geweldig ze te zien, zwemmend of aan bomen knagend.

Er zijn ook een aantal vaartochten met een specifiek doel. Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer neemt je dan mee op pad. Bijvoorbeeld naar de aalscholvers van het Naardermeer, naar de purperreigers van de Nieuwkoopse Plassen of de zilverreigers van de IJsseldelta. De laatste plek biedt ook kansen op de zeearend.

In het Grevelingenmeer organiseert Staatsbosbeheer robbentochten. De term rob wordt in Nederland als een equivalent voor zeehond gebruikt. Je vaart langs eilanden met illustere namen als Hompelvoet, Stampersplaat en Dwars in Den Weg. De tochten vinden plaats in de zomermaanden voor maximaal twaalf bezoekers per keer.

Voor wie juist in het noorden van Nederland zeehonden wil kijken is Texel een geschikte plek. Vooral rond laag water heb je goede kansen: dan liggen de zandbanken en wadplaten droog, en kun je de zeehonden vaak zien rusten in de zon. Je kunt meevaren met De Vrijheid. Dit schip vertrekt vanuit Oudeschild en brengt je naar de zandplaat De Razende Bol. Ook vanaf de andere vier Waddeneilanden zul je met een boot kunnen meevaren.

Otter

De IJsseldelta, ik was er weleens met een grote boot langsgevaren, maar dat was alweer lang geleden. Omdat ze de eilanden sindsdien hadden laten verruigen, was ik nieuwsgierig naar wat ik zou tegenkomen. Samen met een vriendin stapte ik aan boord bij Jan Visscher. Hij is geworteld in de omgeving en is erg begaan met het gebied. Voordat we het open water op voeren, kwamen we door hoog oud riet – rietsnijders noemen dat overjarig riet, maar natuurlijk riet lijkt me meer op z'n plaats. We voeren langs grote aantallen knobbelzwanen. Jan vertelde dat het juvenielen waren die nog geen partner hadden weten te vinden. De zeearenden hebben al een aantal jaren op dezelfde plek een nest, dus Jan kon

ons er zo naartoe varen. Vlak daarna zagen we een bruine kieken-dief en een visarend. Met de roofvogels zat het wel goed. In de tweede helft van de tocht zag Jan voorbij de eerste rietkraag op een eiland een nieuwgevormd gat in de kroonlaag van de begroeiing. Hij was benieuwd of er een boom was omgevallen. Toevallig was dit nu net een eiland met een aanlegsteiger. We constateerden geen omgevallen boom. Wel zo'n twintig vierkante meter geplet riet. Een oorzaak werd ons niet meteen duidelijk. En een geluk bij een ongeluk: doordat we gefocust waren op sporen, zagen we een pootafdruk van een otter en vlak daarnaast z'n uitwerpselen. Het was inmiddels al een paar uur licht, dus het dier kregen we niet te zien. Maar een spoor van een otter is ook al een waardevolle vondst. Hier komen we graag nog een keer terug.

Blauwvleugelkookaburra

Nitmiluk National Park in Australië is een toegankelijke toeristische trekpleister. Het heeft comfortabele hotels en ligt niet ver van de doorgaande weg. Het rustige water met de kenmerkende hoge rotswanden aan beide kanten van de Katherine Gorge levert schitterende plaatjes op. Als je aan de andere kant van de grote weg afdalt naar de Katherine River, dan ben je buiten de officiële grenzen van het park. Maar dat betekent niet dat de natuur ophoudt. Als je hier de stroom naar beneden volgt, dan kun je drie dagen kajakken zonder iemand anders tegen te komen. En dat is precies wat we deden, met een klein groepje internationale bezoekers. Lokale gids Ken was onze kajakgids. Hij leerde ons de basistechnieken. Steek je kajakpeddel dicht naast de boot in het water. Dat lijkt meer kracht te kosten dan bij een vlakkere hoek, maar omdat je meer vaart maakt, is het uiteindelijk effectiever. Draai onderwater een soort rondje met het blad van je peddel. Je haalt dan het maximum aan kracht uit de slag en het maakt dat je rechtuit vaart. Omdat we stroomafwaarts gingen was het prima te doen om een groot deel van de dag bezig te zijn met het kajakken. Het hield mij overigens niet tegen om met mijn verrekijker steeds de vogels te checken. Vele soorten zagen we, met name in de vege-

tatie op de oever. De verschillende ijsvogels spraken tot de verbeelding. We zagen de heilige ijsvogel, de roodrugijsvogel en de veel grotere blauwvleugelkookaburra. Als we genoeg afstand hadden afgelegd voor die dag, kozen we een van de vele verlaten strandjes in de bochten van de rivier. Op zo'n strandje kookten we op een houtvuur en sliepen we in onze slaapzakken in de open lucht. Om de slaap te vatten moeten je gedachten niet bij de zeekrokodil blijven hangen, ontzagwekkende dieren die je voor deze gelegenheid liever vermijdt.

SNEEUW: ERVAAR HET VERSCHIL

Sneeuw nodigt uit om naar buiten te gaan. Kinderen zullen enthousiast sleetje rijden, sneeuwballen gooien of een sneeuwpop maken. Ook voor volwassenen is er reden om eropuit te gaan. Sneeuw, zeker bij een dikke laag, is een grote gelijkmaker. Of je nu naar de grond kijkt, een struik of een boom, wit wordt de overheersende kleur. En verticale vormen, zoals boomstammen, krijgen in het landschap nu meer nadruk. Het geeft een nieuw perspectief. Als je van fotografie houdt biedt dit mooie kansen. Een dier in eindeloos omringend wit levert een mooi contrast op.

Sommige dieren, zoals egels, houden een winterslaap. Ze storen zich niet aan de sneeuw en je zult ze ook niet zien in dit seizoen. Andere dieren, zoals eekhoorns, hebben het lastiger. Voedsel vinden wordt een klus in deze witte wereld. Ze komen dan vaker richting de bewoonde wereld. En als ze iets eetbaars gevonden hebben, laten zij zich door de schaarste soms minder snel verjagen. In het bos zie je bij sneeuw vaak verschillende soorten zangvogels met elkaar wedijveren tussen de wortels van een boom. Daar waar het sneeuwdek de grond niet bedekt heeft, is op zo'n moment de gemakkelijkste route naar zaden of insecten.

Sneeuw dempt geluid. In verschillende opzichten. Je verplaatst geen kiezels en je stapt minder snel op een dennenappel of een slakkenhuis. De sneeuwvlokken hebben een dempende werking op de frequentie van de menselijke stem. Plus dat sneeuw ook zorgt voor minder en langzamer rijdend verkeer. Opgeteld leidt dit ook tot een speciale sfeer in de natuur. Op zich al genoeg reden om eropuit te gaan. Wist je dat je, bij flinke sneeuw, ook in Nederland kunt langlaufen? De Sallandse Heuvelrug af-